

WIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN - GESPROKEN TEKST GELDT
EMBARGO TOT MOMENT VAN UITSPREKEN.

TOESPRAAK Mr. H.A.F.M.O. VAN MIERLO OP DE ALGEMENE LEDENVERGADERING VAN D66, IN KRASNAPOLSKY AMSTERDAM OP ZATERDAG 5 FEBRUARI 1994.

Dames en heren,

Het moment komt dichterbij. Dit is het nog niet. Maar het zit er aan te komen. Nog even en u kunt naar huis. Het eerste deel van het werk is gedaan. Er ligt een programma - getekend door de tijd waarin we leven. Maar met het oog op morgen. De mensen zijn gekozen. De strijd kan beginnen. Drie verkiezingen in een lange campagne. Ik wou even de catechismus daarvan met u doornemen. Wat is het doel van die verkiezingen?

Antwoord: zo groot mogelijk worden. Op een wijze, die effectief functioneren daarna niet onmogelijk heeft gemaakt. (Het cynisme onmiddellijk aan banden gelegd.)

Waarover gaan de verkiezingen? Antwoord: over de vraag aan de vreemdeling in een beschaafd land: waar komt ge vandaan en wat is het doel van uw reis? Oftewel: welk beleid heb je gevoerd en wat wil je voor de toekomst? Natuurlijk is de toekomst het belangrijkste, maar het verleden is nodig om te kunnen schatten wat je aan iemand hebt als hij het over de toekomst heeft.

De wereld levert het relativerende decor in de campagne. Relativerend vanwege de onvoorstelbare omvang en ernst van de problemen daar, buiten onze grenzen. Maar ook projecterend, met een directe invloed op onze stemmingen, omdat we intuïtief voelen dat de chaos die om ons heen is, ook iets met ons te maken heeft. Het wegvallen van de klassieke ordening, waarin ons westers systeem het zo goed deed. Het uitblijven van een nieuwe ordening en de zichtbare machteloosheid van de overheden. De oorlog in Joegoslavië is niet alleen een drama voor de mensen daar, maar ook een dagelijkse aanslag op het geloof in Europa, en zelfs voor het geloof in iedere overheid en waar die voor staat: de publieke zaak, de gemeenschap. Dat is voelbaar. In de huiskamers, op straat, op het werk, in de café's. Dezer dagen zullen opnieuw Nederlandse soldaten naar Joegoslavië gaan om nog gevaarlijker werk te doen dan er nu al gedaan wordt. De risico's zijn zo zorgvuldig mogelijk gewogen. Maar iedereen weet hoe onvoorspelbaar het is. De aarzelingen zijn begrijpelijk. Aan de andere kant is er het gevoel van onraad. Dat disengagement een bedreiging is voor je eigen beschaving. Wij zijn niet gehouden tot het onmogelijke, maar minstens zo belangrijk is, dat wij wel gehouden zijn tot het mogelijke. Hun missie is daarvan de uitdrukking. Ze gaan voor de mensen daar. Maar ook voor ons. Dat moeten we goed beseffen. Mogen ze behouden terugkeren.

Langs een omweg voert Joegoslavië me naar de kern van wat er op het spel staat bij de komende verkiezingen. Even los van de inhoud van het programma, de honger naar zetels en wat al meer. Dat is de vraag hoe je je gemeenschap bij elkaar houdt. Dat is een vraag die in heel Europa op het bord ligt van de politici. Ook hier. De crisis in Europa is de optelsom van de crises in de lidstaten. De crisis in de lidstaten is de crisis in de relatie tussen de burgers en hun overheid. Hoe krijg je weer zoveel vertrouwen in de publieke zaak, dat je daarin je eigen belang kunt herkennen, waardoor je in staat bent die dingen met elkaar te doen die je niet alleen kunt doen.

De kern van de boodschap is een redenering. We kunnen veel meer dan vroeger onze eigen weg vinden in de wereld. En dat willen we ook. Maar er zijn een paar zaken, die we niet zelf af kunnen. Op een paar essentiële punten hangt de kwaliteit van ons bestaan af van het al dan niet functioneren van de staat. Wij kunnen er niet zonder de staat voor zorgen dat er veiligheid is, recht, onderwijs, milieubescherming, gezondheidszorg, en een bestaansminimum. Allemaal zaken, die vragen om een herdefiniëring van de kerntaken van de overheid, maar waarvan de essentie is dat je ze broodnodig hebt en er niet alleen voor kunt zorgen.

En de vraag of de gemeenschap in staat is die taken ten behoeve van ons allen te vervullen, staat of valt met de bereidheid van de burger om zijn plichten als lid van de gemeenschap na te komen: leven volgens de wet en belasting betalen. En die bereidheid die beslissende factor - die laat zich niet louter leiden door de imperatief van een opgelegde moraal. Die hangt in beslissende mate af van de kwaliteit van de relatie, die er is tussen burger en overheid. De mate van vertrouwen in de overheid is medebepalend voor de mate waarin de burger in die gemeenschapsplicht z'n eigen belang herkent. En hier sluit de cirkel zich. Want de overheid zelf is de belangrijkste beïnvloeder van dat vertrouwen. Door de inhoud van het beleid - en in minstens zo sterke mate door de vorm ervan. Vaak vallen die twee samen.

Over deze kwestie zijn we de laatste tijd vooral met het CDA in discussie geraakt, met als voorlopig hoogtepunt de rede van de heer Brinkman van vorige week .

Onderzoekingen laten zien dat er voor het eerst in de electorale bak van het CDA een flink lek zit in de richting van D66. En misschien ook omgekeerd. Dat verbaast mij op zichzelf niet. U herinnert zich waarschijnlijk dat ik vier jaar geleden op ons congres in Den Haag over die mogelijkheid heb gesproken, lang voordat de poll's uit hun voegen gingen, namelijk de mogelijkheid dat de kiezers D66 zouden zien als een soort alternatief voor het CDA, d.w.z. als een instrument om op een heel andere manier in het centrum van de politiek te opereren. Met deels radicale, deels gematigde opvattingen, maar dan niet uitgeserveerd over vleugels links en rechts, maar als een integraal gedachtengoed van de hele partij. D66 kan die rol ook makkelijker spelen, omdat wij ons in de historie van de Nederlandse politiek nimmer hebben gepresenteerd als een

linkse of rechtse aanvulling op het christen-democratisch gedachtegoed, zoals de Partij van de Arbeid en de VVD dat gedaan hebben. Het zichtbaar worden van dat lek is waarschijnlijk de reden waarom mijn collega Brinkman, die ik respecteer - en zelfs "altijd" heb geëerd", zoals het Wilhelmus zegt - op zijn CDA congres vorige week de handschoen op de grond wierp en een lange tirade hield tegen het individualisme. Hoewel ik niet zeker weet of hij voor mij bedoeld is, neem ik die handschoen op, al was het alleen maar om te laten zien dat ik net zo diep kan bukken als hij. Het is niet gemakkelijk Elco Brinkman erop te betrappen dat hij met enige sympathie over individualisering spreekt. Een enkele keer gebeurt het, dan gaat het bijna altijd over een bezuiniging. Voor de rest spreekt hij over "individualisme" dat als klankwaarde de contaminatie is van individualisering en egoïsme. Hij associeert het daar ook mee, met "ieder voor zich", het recht van de sterkste en noemt het "levensgevaarlijk voor de democratie". Dat is niet mis - maar de vraag is over wie hij het eigenlijk heeft. Worden de burgers weer toegesproken of heeft hij het over partijen, die wijzen op de klassieke werkelijkheid van het individualiseringsproces. Ik herken in zijn omschrijving niets van wat wij voor staan.

Om te beginnen geloven we niet dat de burgers over het algemeen zulke vreselijke egoïsten zijn - niet meer dan vroeger, misschien wel minder dan vroeger. Ze maken zich zorgen over het milieu, en ze hebben er iets voor over. Ze storten op alle gironummers voor goede doelen en haken naar vriendschap. Er is wel iets anders met de burgers gebeurd: ze kiezen hun eigen weg in de wereld. Ze hebben een veel grotere vrijheid gekregen in het kiezen van hun opleiding, hun loopbaan, hun manier van leven, hun vrienden en levenspartners, en van al die maatschappelijke verbanden waarvan ze vrijwillig deel uitmaken. In eigen ruimten en niet in geprefabriceerde hokken. Die ontwikkeling juichen wij toe. Juist omdat ze dat alles in vrijwilligheid kiezen, kiezen zij overtuigd. Overtuigder dan wie vroeger zijn plek in het leven al bij de geboorte van de traditie meekreeg.

Alleen: om die kieskeurig geworden burgers mee te krijgen in de publieke zaak, moet je ze eerst wel overtuigen dat je hun inzet en toewijding waard bent. Daarin slaagt de overheid steeds minder. Ze faalt bij het geven van het voorbeeld. En slaat ze daarbij ook nog aan het verbieden en vermanen, dan maakt ze het alleen maar erger. Als je steeds meer hekken om de mensen heen zet, zoals het CDA lijkt te willen, dan kweek je egoïsme, dan gaat iedereen proberen er onderuit te komen. Wat wij zeggen is: overheid, geef de mensen de ruimte en bejegen ze met het respect dat ze toekomt, maak het eigen belang zichtbaar in het publieke belang - dan zijn ze ook aan te spreken op hun gemeenschapszin.

Er is dus wel een kardinaal verschil tussen ons. Het CDA vermaant in eerste instantie de burger. D66 in eerste instantie de overheid. Het CDA zegt: individualisering kweekt egoïsten. D66 zegt: de onderdrukking van individualisering kweekt egoïsten. Het CDA zegt: normen en waarden moeten worden

hersteld. D66 zegt: dat is waar. Maar laat de overheid eerst zichtbaar maken in haar eigen beleid en zich er dan ook aan houden.

Normen en waarden van de rechtstaat bijvoorbeeld. Wanneer de gelijkberechtiging voor vreemdelingen aan de orde is, met het hoger beroep. Of het redden van het kostbare evenwicht tussen rechtshandhaving en rechtsbescherming. Of het effectief beheersen van je rechtshandavingsapparaat bij de bestrijding van misdaad.

Het vertrouwen in de overheid slinkt. Voor een deel door het vertoon aan onmacht in Europa - voor een deel misschien door te hoog gespannen verwachtingen - voor een deel door het tekortschieten van de overheid. Even los van de schuldvraag, zijn op een paar essentiële punten van het beleid, die direkt te maken hebben met het dagelijks leven van de mensen - de resultaten teleurstellend: criminaliteit, milieu, werkloosheid, openbaar vervoer.

Het geloof in de publieke zaak slinkt ook door de manieren van het overheidsbestuur of het gebrek daaraan, de nonchalance, het gebrek aan zorgvuldigheid, het verwarren van daadkracht met de botte bijl, het nalaten van analyses, de toonhoogte waarop men over gevoelige zaken spreekt, de wijze waarop met personen wordt omgegaan.

Als wij het daarover hebben wordt er smalend vastgesteld dat D66 het weer over tafelmanieren heeft. Inhoud, daar gaat het om, en men kijkt er zeer inhoudelijk bij. Men vergist zich zeer. Natuurlijk is in de politiek de inhoud het belangrijkste. Maar de vorm is onmisbaar en vaak is de vorm de inhoud. Er is niets dat de mensen meer vervreemdt van de overheid dan haar manieren tegenover de burgers.

Het is op dit punt dat de huidige regeringscoalitie zich het zwakst heeft getoond.

Het voortbestaan van de coalitie is vier jaar lang boven alles uitgegaan. Met een hardnekkigheid zo groot dat het de vorm van een geloof kreeg. Het geloof dat je onmisbaar bent. Maar men was bang voor de verkiezingen. Soms verloor het kabinet zoveel autoriteit, dat ik zei dat het maar weg moest. De laatste tijd herstelde het zich een beetje. Totdat met het oog op de verkiezingen de gezichtentrekkerij begon van de coalitiepartijen: het sociale gezicht van de Partij van de Arbeid en het "waar gehakt wordt vallen spaanders"-gezicht van het CDA.

En gisteren weer opnieuw. Het kabinet heeft een vliegveld in de aanbieding - wat al een merkwaardige vorm is - met de mededeling naar buiten, dat de politiek leider van een regeringspartij ervoor heeft gestemd en de verantwoordelijke Minister van Milieu ertegen, maar niet aftreedt. Wat denken ze over te brengen?

De Minister-President denkt toch niet over te brengen dat hij nog steeds over een kabinet beschikt, waarvan hij laatst nog zei, dat er zo'n stevig beleid uit handen van deze coalitie

74 1067
 kon komen. De Partij van de Arbeid denkt toch niet dat je op deze halfslachtige manier een milieugezicht kunt laten zien? Het is heel simpel: je houdt je mond of je gaat weg. Maar het ernstigste vind ik dat ze kennelijk allemaal denken, a je dat met een kabinet kunt maken. De Minister-President zei over Bukman's brief: overbodig en staatsrechtelijk onjuist. Dat geldt nu voor het hele kabinet.

Er is geen schrijnender voorbeeld van de invloed van de vorm op de inhoud dan het gevoerde WAO-beleid, waar het ontbreken van de moed om eerst een analyse te maken, geleid heeft tot een verkeerde volgorde van ingrepen, vertraging van de volumebestrijding, honderden miljoenen verlies aan resultaten en tenslotte een wetgeving, die z'n doel voorbijschiet, waar eigenlijk niemand gelukkig mee is, maar waar we wel voorlopig aan vastzitten en wat nog het ergste is, een obstakel is geworden voor het invoeren van een op arbeidsparticipatie gericht stelsel, zoals de Commissie-Buurmeijer heeft voorgesteld en waar eigenlijk iedereen stiekem veel meer in ziet. Het is misschien wat bondig samengevat, maar wel de kern van de zaak en het is nu - bij het scheiden van de markt dat de fractie van D66, die altijd op z'n donder heeft gehad voor z'n procedurele, zogenaamd niet-inhoudelijke benadering van het vraagstuk gelijk krijgt van één van de kabinetsleden, minister d'Ancona, die de juistheid van onze redenering in een interview deze week ruitertlijk toegeeft.

Het zou niet rechtvaardig zijn het kabinet van alles wat er nu mis is de schuld te geven. En ik doe dat ook niet. Maar ook als de tegenwind, die geleidelijk opstak in aanmerking wordt genomen, heeft het kabinet alle redenen tot bescheidenheid over de resultaten.

Natuurlijk is er ook iets tot stand gebracht:

De rijksfinancien zijn meer op orde dan ze waren. Dat geldt evenzeer voor de Onderwijsbegroting. De volkshuisvesting is er redelijk goed vanaf gekomen en het buitenlands beleid is consistent geworden.

Maar het beleid op de hoofdpijlers is langzaam de grond ingezakt. Van het activerend arbeidsmarktbeleid is niet veel terecht gekomen. De verhouding actieven-niet-actieven is drastisch verslechterd. Dat is natuurlijk niet alleen de schuld van het kabinet, maar meevallers werden aangewend voor verlaging van de BTW in plaats van de inkomstenbelasting, waardoor het effect op de werkgelegenheid grotendeels verloren ging.

De motor achter de sociale vernieuwing, die met zoveel élan was begonnen, is in Den Haag door de verkokering geleidelijk stil gevallen. Het kabinet heeft de operatie achtergelaten bij de gemeenten, die met de moed der wanhoop probeerden het vuur brandende te houden. Soms met succes, vaak ook niet. En nu, aan het einde van de kabinetsperiode, dooft ook daar langzaam dat vuur.

Het milieubeleid is op een enkel punt na teleurstellend geweest. Er zijn geen ingrijpende maatregelen gekomen om het energieverbruik terug te dringen, terwijl we toch bijna de laagste energieprijzen van Europa hebben. De auto blijft oprukken, het openbaar vervoer wordt uit de markt geprijsd en de Betuwelijn schiet tekort waar het de toets van de duurzaamheid betreft.

Het meten van de resultaten aan de pretenties van het regeerakkoord is een verdrietig stemmende bezigheid.

Dat Nederland op een aantal punten tot in de volgende eeuw aan herziening toe is, is zichtbaarder dan ooit. Herziening van onze economische structuur, die veel te eenzijdig is, zeker in het perspectief van de globalisering van arbeid, herziening van het apparaat van rechtshandhaving, dat vergeleken met de vele wetgeving veel te weinig aandacht heeft gekregen, het totstandbrengen van duurzame ontwikkeling in onze investeringen en economie, de bestuurlijke hervormingen op nationaal en regionaal niveau. Ik herhaal niet alles wat ik daarover op ons vorig congres heb gezegd. Het zijn geen stokpaarden of luxe doelstellingen, zij zijn bitter nodig om ons internationaal overeind te houden en de kwaliteit van het leven veilig te stellen.

Het grote probleem is hoe we in de komende jaren de doelstelling van die noodzakelijke hervormingen, die veel energie, tijd en geld kosten, overeind houden tegen de verdrukkende werking in van de acute vraagstukken, zoals de snel oplopende werkloosheid en de teruglopende economie, die met voorrang vragen om lagere lastendruk. Bezuinigingen en zelfs forse bezuinigingen zijn onontkoombaar. Zij brengen de politieke partijen met hun verkiezingsprogramma's in een onwennige verlegenheid, nu een competitie in schone beloftes onmogelijk is geworden. Het gevaar dreigt van een nieuwe onmatigheid, maar dan in omgekeerde richting. In plaats van de gouden beloftes de vraag wie de meeste bloed, zweet en tranen in de aanbieding heeft. Grossieren in lef. Het moge in de huidige omstandigheden beter zijn dan het omgekeerde, maar het smijten met miljarden in welke richting dan ook heeft altijd het gevaar dat het ongeloofwaardig is. Heroïek op papier, die suggereert dat er nog veel verspilling zit in ons staatshuishouding. En we doen wel of de overheid in eigen vlees snijdt, maar met ieder miljard, staat het lot van mensen op het spel, verdwijnt er een zorg, of een baan, of een stukje inkomen.

Ik zeg dit niet om enige twijfel te zaaien aan de noodzaak van bezuinigingen. Integendeel. Ik zeg dat vanwege het beslissende belang miljarden ingrepen, die noodzakelijk zijn in de gevoelens van de burgers geloofwaardig te houden. Zeker als er in de toekomst nog diepere ingrepen nodig zouden zijn. Uit hoofde daarvan plaats ik een relativering bij de financiële onderbouwing van alle programma's, waarvan de willekeurigheid groter is dan de verbetering, waarmee het gelijk wordt bevochten, doet vermoeden. We zitten allemaal keurig in de klas van Meester Planbureau en proberen een mooi cijfer te halen voor koopkracht en werkgelegenheid, maar de gegevens wisselen en de effecten zijn afhankelijk van de aannames in het model. En

over het model kun je twisten. Het financiële beeld is in wezen niet meer dan een momentopname, waarin je laat zien waar je staat, en wat je wilt, als de gegevens zo zijn zoals ze op dat moment zijn. Ik vrees dat er rekening moet worden gehouden met een grote mate van onzekerheid over de houdbaarheid ervan.

In het licht van de laatste gegevens hebben wij ons concept-program bijgesteld. We houden vast aan ons streven de collectieve lastendruk met twee procent te verlagen. De daling van het financieringstekort is iets vertraagd tot het niveau van 2,5 procent in 1998. Daaruit resulteert een extra ombuiging van de uitgaven van 2,3 miljard. Die worden op dit moment met het Planbureau doorgesproken en ze zijn aangebracht in de geest van het aangenomen programma.

We handhaven ons standpunt over de koppeling van de uitkeringen. Volledige bevriezing op voorhand voor vier jaar bij een aangenomen loonontwikkeling van 1,75% is misschien wel een helder, maar niet een zorgvuldig uitgangspunt. Het op voorhand uitsluiten van iedere deelneming aan inkomensgroei is frustrerend en niet gerechtvaardigd. D66 is altijd voor een beleidsmatige koppeling geweest en is dat nog. Maar het is een beetje al te gemakkelijk om daarop geen enkele nadere aanduiding te geven, waardoor illusies worden gewekt die straks niet waar te maken zijn. Met de vooruitzichten die we hebben is het uitgesloten dat een volledige koppeling tot de mogelijkheden behoort. Het is om die reden dat wij het vooruitzicht van een koppeling voor 50 procent gerechtvaardigd vinden. Daarnaast erkennen wij dat bij het vaststellen van de ontwikkelingen in de uitkeringen onderscheid gemaakt kan worden tussen uitkeringen aan personen die nog toegang hebben tot de arbeidsmarkt en aan mensen die dat helemaal niet hebben. Hoewel ook ouderen zullen moeten bijdragen in de inkomensoffers, die van iedereen gevraagd worden, willen we de AOW-ers zoveel mogelijk ontzien. We maken ons zorgen over de toekomst van de AOW en achten een verbreding van het premiedraagvlak nu reeds geboden. Daarom moet in de komende kabinetsperiode een vorm gevonden worden voor een verplichte premiebijdrage van ouderen, die naast hun AOW over een redelijk aanvullend inkomen beschikken.

Werk gaat boven inkomen. Dat is voor alle partijen een onverbidde waarheid op dit moment. Ik doe daar niets van af als ik zeg dat we ook met deze leus maat moeten houden. Dat is de maat van de bruikbaarheid voor de mensen. Werk gaat boven inkomen is een evidentie die makkelijker van je lippen komt naarmate je van beide meer verzekerd bent. We moeten niet vergeten dat de slogan een verleden heeft. Bij de vorige verkiezingen zeiden we het ook. Uitgangspunt voor kabinet en oppositie. Maar voor de laagste inkomensgroepen is in de laatste vier jaar de koopkracht flink gedaald en de werkloosheid flink gestegen. De leuze slaat bijna nooit op een keuze, die iemand voor zichzelf kan maken. Dat zou pas luxe zijn. Zij slaat op het feit dat het werk van Piet boven de uitkering van Jan gaat. Vorige week bezocht ik een wijk in Heerlen, waar de sociale vernieuwing totaal was vastgelopen. Veel werkloosheid en verborgen armoede. Een laatste onderzoek had uitgewezen dat

zeventig procent niet zou gaan stemmen. Werk gaat boven inkomen, zei ik half vragend tot iemand. De man keek mij aan en zei toen peinzend: misschien wel, misschien niet, maar één van beide zou prettig zijn.

Sommige slogans klinken vastberadener in de vergaderzaal van de Tweede Kamer dan in de kantine van een gemeenschapshuis. De politiek werkt met andere realiteiten dan het leven en ik vraag me af of we er wel goed aan doen onze prioriteit voor werkgelegenheid via deze tegenstelling onder woorden te brengen.

De positie van D66 is na 28 jaar in wezen nog dezelfde. Dezelfde partij met dezelfde boodschap, misschien met een andere functie. In essentie heeft de partij nog steeds de dubbele positie. Deze moet opnieuw benadrukt worden, zoals in 1986 en 1989.

De partij tussen de partijen, met een eigen politiek program, dat zij zal proberen te verwezenlijken in een kabinetsbeleid, en anders zal uitdragen in de oppositie.

De partij tegenover de partijen, waar zij zich richt op staatsrechtelijke en politieke vernieuwing. Waar zij zich richt op een kiezersdemocratie in plaats van een partijdemocratie. Een andere mentaliteit en opvatting heeft over plaats en dienstbaarheid van de overheid. Een andere worteling in het electoraat. Niet gericht op doelgroepen - niet wortelend in organisaties - met een algemene boodschap - zich onttrekkend aan de klassieke ideologische tegenstelling. Met andere woorden: gericht en ingesteld op een veranderend Nederland.

Het is van groot gewicht dat we erin slagen dit dubbelprofiel overeind te houden. Het is door de groei en de mogelijk nieuwe functie van veldspeler in plaats van partij langs de zijlijn, moeilijker dan in de twee vorige verkiezingen. Maar het kan wel.

Het onderscheid zal ook in de tijd gestalte kunnen krijgen: - op de korte termijn (volgende kabinetsperiode) overheerst meer het eerste aspect en op de langere termijn overheerst meer het tweede.

Het is ons niet gelukt in de debatten over staatsrechtelijke en bestuurlijke hervormingen meerderheden te krijgen die het mogelijk zouden maken om in de volgende kabinetsperiode te komen tot vormen van meer directe democratie. De kernvraag of de onbepaalde ruimte die politici hebben voor de machtsvorming en machtsuitoefening ietsje kleiner mocht worden ten behoeve van een iets grotere invloed van de kiezers, is op alle concrete voorstellen - op een uitzondering na - met "nee" beantwoord. Die kernvraag raakt dermate het hart van onze opvattingen over overheid en democratie, dat zij vanzelfsprekend een hoofdbestanddeel blijft in het gedachtegoed, dat wij de kiezers voorleggen. Ik herhaal wat ik op ons vorig congres zei: als je de Kamermeerderheid niet kunt overtuigen, dan moet je de kiezers op een langere termijn te hulp roepen. Wat morgen niet kan, kan overmorgen misschien. Maar er is een

uitzondering, die we op scherp inzet maken van deze verkiezingen. Correctief beslissend referendum, nationaal en gemeentelijk. De rechtvaardiging daarvoor is dat we een negatieve uitspraak daarover in de Kamer hebben kunnen vermijden en redenen hebben om aan te nemen dat invoering ervan in een volgende periode niet op voorhand onbespreekbaar is. Niet voor het CDA. Ook in de VVD is een discussie hierover op gang gekomen. Het zal een belangrijk punt worden in onze campagne en hoe meer de kiezers D66 onmisbaar maken voor de formatie van een kabinet, hoe zwaarder wij de verplichting op ons zullen voelen rusten alles in het werk te stellen dit punt bij de formatie erdoor te krijgen.

Het zou mooi zijn als we onmisbaar werden voor een regeringscombinatie. Niet alleen voor het referendum. Ook voor andere beleidspunten. Ook voor de samenstelling van de denkbare coalities. Het is ook niet uitgesloten. Maar laten we ons niet rijk rekenen. Ik herhaal wat ik altijd heb gezegd: iedere D66 kiezer extra moet nog geworven worden. Er is geen sprake van dat de buit binnen is. Maar het kan wèl en daarom staat er op het biljet: Dit is het moment. Dat gaat nu niet over leven of dood van D66, maar over de vraag of er wel of niet een wezenlijke wijziging komt in de feiten en verhoudingen die tot nu toe Nederland politiek hebben bepaald. Als D66 een grote partij wordt dan betekent dat onherroepelijk dat ook in het binnenland een eind is gekomen aan het tijdperk van de politieke supermachten. Dat er een relativering is gekomen van wat tot nu toe het hart van Nederland was, het CDA en van de tot nu toe als onmisbaar beschouwde aanvullingen daarop van de Partij van de Arbeid en de VVD.

Op het spel staat de essentiële gelijkwaardigheid van politieke partijen ten opzichte van elkaar.

En het daardoor naderbij komen van in ieder geval de mogelijkheid andere kabinetten te maken dan alleen rond het CDA.

De vraag of er op het speelveld een machtsfactor bijkomt die de klassieke spelregels van de machtsvorming kan veranderen.

Kortom, het al of niet doorstoten van een partij, die zich vanaf z'n bestaan heeft georiënteerd op nieuwe problemen en een veranderend Nederland.

Of dat allemaal wel of niet gebeurt wordt in deze verkiezingsronde beslist. Wat wij moeten doen, dat is het gevoel overdragen op de kiezers dat zij voor dat moment staan. Dat het in hun handen ligt of er echt iets gaat veranderen.

En de deelneming aan dat spannende gevoel dat je met je stem voor een keerpunt in de binnenlandse geschiedenis kunt zorgen kan een bescheiden tegenwicht opleveren voor het gevoel van moedeloosheid, ongeloof, narrigheid en cynisme dat allerwegen heerst.

Ik wil de partijgenoten hier, maar zeker ook degenen die hier niet zijn bedanken voor het geschenk van de kandidatenlijst. Dat geschenk hebt u niet alleen gegeven aan degenen die daar hoog op terecht zijn gekomen, maar aan de hele partij. Want het is een sterke lijst.

Geen kwaliteitsimpulsen, maar doodgewone slimme en geëngageerde mensen, van het soort waar we het altijd mee gedaan hebben. Ze hoeven geen bruggen te slaan naar doelgroepen of maatschappelijke instellingen, geen andere bruggen dan naar het electoraat, en misschien een beetje naar de regio, waaruit ze komen. Onder de eerst twintig op de centrale lijst is bijna de helft vrouw. Mijn vreugde over de kwaliteit van de nieuwe aanwas voegt zich bij de bijzondere vreugde dat u de oude fractie bij de eerste veertien hebt gezet. Ik vond dat hen dat toekwam, maar dat u dat ook vindt zegt oneindig veel meer. Niet in de laatste plaats dat het gevoerde fractiebeleid, naast het partijprogram, mede inzet mag zijn voor de verkiezingen. Ik hecht daar bijzondere waarde aan. Vanwege de overtuigingskracht, die consistentie heeft. Het is het antwoord op de vraag aan de vreemdeling waar hij vandaan komt en waar hij naar toe gaat. Het is een lijn - zonder breukvlak.

Partijgenoten, ik kom tot een eind. Zoals ik zei: we hebben drie verkiezingen in feitelijk één campagne. Drie niveau's, waarop we zullen proberen D66 zo sterk mogelijk te maken.

We doen het samen, zij het dat we - net als in '86 - in de gemeenteraadsverkiezingen maximaal het volle accent willen leggen op de gemeentelijke politiek. De Kamerkandidaten doen wel mee, maar in een bescheiden en dienende rol.

Gemeente - Kamer - Europa.

De subsidiariteit bij uitstek:

- zoveel mogelijk verantwoordelijkheid naar de gemeenten, waar de nationale overheid te groot voor is;
- zoveel mogelijk naar Europa, waar de nationale overheid te klein voor is;
- en een zo sterk mogelijke overheid in Den Haag, voor al die zaken waar de gemeenten te klein en Europa te groot voor is.

En op al die niveau's zitten we met dezelfde kernvraag, die in onze programma's zitten en waar de verkiezingen echt om gaan:

Hoe hou je je gemeenschap bij elkaar? Hoe krijg je weer voldoende geloof in de publieke zaak om met elkaar te kunnen doen wat je niet alleen kunt: je veiligheid garanderen, je milieu beschermen, je kinderen onderwijzen, je gezondheid verzorgen en een menswaardig bestaan veilig stellen voor wie dat niet meer zelf kan?

Dat kun je niet alleen en dus gaat het dáárom bij deze verkiezingen.

Hoe krijgen we dat geloof weer terug in de gemeenschap en het vertrouwen dat je het wel degelijk beter kunt doen, dan we het doen?

We kunnen zorgvuldiger besturen dan gebeurt, we kunnen meer verbanden leggen tussen burger en overheid, dan anderen willen. Als de overheid de mensen ziet staan, dan zien de mensen de overheid ook. En hun gemeenschappelijk belang. Wie normen en waarden wil herstellen, moet ze eerst zichtbaar maken in het bestuur. Daar wil D66 haar bijdrage aan leveren. Niet langs de zijlijn, maar in het hart van het speelveld. Als de kiezers ons groot genoeg maken.